

ANTON FOGAŠ

KONFLIKTY O VODNÉ ZDROJE BLÍZKEHO VÝCHODU

FOGAŠ, A. (2011): Conflicts Concerning Sources of Water in the Near East – Informace ČGS, 30, 1, pp. 13–23 (2011). – At present, there are a number of unresolved international disputes concerning water sources in the Middle East. The positive resolution of these conflicts is crucial for the future development of the entire region. Failure to solve these disputes could potentially lead to negative impacts on the development of the region. This paper offers a concise hydrogeographical description of the Middle East as well as an overview of water source conflicts in the Euphrates, Tigris and Jordan basins.
KEY WORDS: Middle East – water resources – conflicts – Euphrates and Tigris – Jordan – GAP.

Úvod

Väčšina konfliktov odohrávajúcich sa vo svete, medzi štátmi navzájom alebo v ich vnútri, má popri mocenskom a politickom súperení svoju príčinu najmä v etnických a konfesiónálnych rozdieloch, doplnených o snahy zmeniť teritoriálny status quo. Nie nezanedbateľnou „podpríčinou“ týchto konfliktov bola a je snaha získať prístup k strategickým surovinám. Fenomén prístupu k prírodným zdrojom, potenciálne aj násilným spôsobom ovládnutím cudzieho územia, sa stane pravdepodobne aj v budúcnosti jedným z najdôležitejších príčin vojenských konfliktov medzi štátmi navzájom. K najvýznamnejším a najcennejším strategickým surovinám súčasnosti patrí bezpochyby aj sladká voda. Snaha kontrolovať zdroje sladkej vody je už dnes v pozadí viacerých otvorených sporov a konfliktov medzi štátmi v rôznych regiónoch sveta. Takým je aj Blízky východ.

Voda a medzinárodné právo

Vodné zdroje vo svete zdieľa v mnohých prípadoch viacero krajín, keďže vodné toky prechádzajú niekoľkými štátmi a vytvárajú rozsiahle systémy povodí. Bolo preto potrebné kodifikovať medzinárodné právo a aplikovať ho na tieto prípady. Ako prvou sa danou problematikou začala zaoberať Medzinárodná právnická asociácia (ILA), ktorá 20. augusta 1966 zverejnila dokument známy pod označením Helsinské pravidlá. Tieto pravidlá po prvýkrát definovali pojem „medzinárodné povodie“, stanovili princíp rovnoprávneho využívania vôd medzinárodného povodia a definovali pojem „znečistenie vody“ (Hlaváček 2004). Dokument stanovil princípy zvykového medzinárodného práva o vod-

ných zdrojoch, ktoré sú platné až do súčasnosti. Revidované a v priebehu skoro štyridsiatich rokov dopĺňané pravidlá, v ktorých sa ale základné princípy nezmenili, boli prijaté v roku 2004 pod názvom Berlínske pravidlá. Situácia sa v mnohých svetových regiónoch nezlepšovala, ale práve naopak, a tak OSN pristúpila k nahradeniu pôvodných dokumentov plánovanými záväznými medzinárodnými zákonmi. Medzinárodná právnická komisia (ILC) predložila VZ OSN v roku 1997 Konvenciu o využití nesplavných medzinárodných vodných tokov. Po pripomienkach zástupcov z viacerých štátov, týkajúcich sa predovšetkým nezrieknutia sa časti suverenity nad svojimi vodnými tokmi, nebola táto nakoniec ratifikovaná. Z krajín regiónu Blízkeho východu ju do roku 2005 prijali iba Jordánsko, Sýria, Libanon, Irak a Katar. Konvencia nie je síce záväzným dokumentom, ale pri riešení medzinárodných sporov a pri uzatváraní medzinárodných dohôd by sa mala brať na zreteľ. V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch boli uzatvorené v skúmanom regióne bilaterálne dohody medzi Sýriou a Tureckom (1987), Jordánskom a Sýriou (1987), Irakom a Sýriou (1990), Izraelom a Jordánskom (1994), a Izraelom a Palestínskou národnou autonómiou (1995). Hlavným nedostatkom spomínaných bilaterálnych dohôd je to, že neberú do úvahy nároky ďalších dotknutých krajín povodia. Základným motívom dotknutých zmlúv je rozdelenie vôd rieky na podiely medzi štáty povodia. Ďalším potenciálnym zdrojom problémov medzi štátmi je znečistenie vodných zdrojov umelými hnojivami, soľami, ako aj biologickými odpadmi (Macháček 2006).

Stručná hydrogeografická charakteristika Blízkeho východu

Prevažná väčšina regiónu Blízkeho východu patrí do arídnej a semiarídnej oblasti, vyznačujúcej sa výrazným nedostatkom vody. Výpar v tejto oblasti výrazne prevyšuje atmosférické zrážky. Semiarídne oblasti sa dajú charakterizovať arídnymi podmienkami v priebehu šiestich mesiacov v roku, zvyšok roka sa vyznačuje občasnými zrážkami v rozpätí 250 až 500 mm/rok (Hötzl 2004).

Najväčším vodným tokom Blízkeho východu je Eufrat (obr. 1), vznikajúci sútokom riek Caraç a Murat v Arménskej vysočine. Má dĺžku 2760 km a jeho povodie má rozlohu 765 000 km². Priemerný ročný prietok Eufratu pri meste Hit je 840 m³/s. Maximálny prietok dosahuje hodnotu 3000–4000 m³/s. Najvýznamnejšími prítokmi sú Chabúr (460 km) a Balích (105 km). Druhým najväčším vodným tokom Blízkeho východu je Tigris, prameniaci v Arménskej vysočine. Má dĺžku 1950 km a jeho povodie má rozlohu 375 000 km². Priemerný prietok Tigrisu v Bagdade je 1240 m³/s. Maximá dosahujú hodnotu 13000 m³/s. V Iraku priberá Tigris svoje najväčšie prítoky (Záb al-Alí, Záb al-Asfal, Adhaim a Diyala), ktoré stekajú z iránskych pohorí, a kvôli tomu je aj Tigris vodnatejší než Eufrat. Eufrat a Tigris sa spájajú v blízkosti mesta Qurna v Iraku. Ich spoločný tok sa nazýva Shatt al-Arab a po približne 200 km ústí do Perzského zálivu. Tu vytvára spoločnú deltu s iránskou riekou Kárún (Gurer 2004; Geografický miestopisný slovník 1993; Rácz 1982).

Okrem najväčších vodných tokov Blízkeho východu – Eufratu a Tigrisu, ktoré prameniajú v Turecku –, sa v najľudnatejšej blízkovýchodnej krajine nachádza takmer 500 vodných tokov, ústiach do Čierneho mora. Najväčšími sú Kizi-

Obr. 1 – Povodie Eufratu a Tigrisu
 Zdroj: podľa Allan (2002) upravil dle pokynů autora M. Šobr

lirmak (1 151 km), Sakarya (790 km), Yesilirmak (416 km) a Corak (368 km). Najväčšou riekou, ktorá ústí do Marmarského mora, je Susurlu (260 km). Ďalšie stovky vodných tokov sa vlievajú do Stredozemného mora. Z nich najdlhšími sú Seyhan (516 km) a Ceyhan (474 km), ktoré spôsobujú pravidelné záplavy (Geografický miestopisný slovník 1993). Najvýznamnejšou vodnou tepnou územia známeho pod označením As-Sham, ktoré zahŕňa historickú Palestínu, Sýriu, Libanon a Jordánsko, je Jordán. Má dĺžku 252 km a plocha jeho povodia je 18 300 km². Pramení na území Golanských výšin. Riečny systém Jordánu je tvorený viacerými jednotkami – samotná rieka Jordán rozdelená na Horný Jordán (úsek od prameňa po ústie do Tiberiadského jazera) a Dolný Jordán (úsek od Tiberiadského jazera po ústie do Mŕtveho mora), Tiberiadské jazero (Galilejské jazero, Genezaretské jazero), rieka Jarmuk a Mŕtve more. Horný Jordán priberá tri prítoky: Dan (Al-Qadi), Banias a Hasbani. Tektonické Ti-

Tab. 1 – Ročné množstvo vody spotrebovanej na 1 obyvateľa vybraných krajín Blízkeho východu

Krajina	m ³ /rok/1 byyv.
Irak	2 110
Turecko	1 830
Sýria	1 420
Izrael	300
Jordánsko	250
Palestína	100

Zdroj: Gurer (2004, s. 337)

beriadské jazero plní funkciu prírodného zásobovacieho rezervoára Horného Jordánu. Nachádza sa 214 m pod úrovňou mora a je najnižšie položeným sladkovodným jazerom na svete. Jeho rozloha je 168 km² a maximálna hĺbka 44 m. Celkový ročný prítok do jazera je približne 660 mil. m³. Najvýznamnejším prítokom je Jarmuk, ďalšími sú Zarga, Jalut a iné občasnú toky. Najnižšie položené miesto na Zemi, Mŕtve more (–421 m n.m.), má rozlohu 980 km², maximálnu hĺbku 395 m a salinitu dosahujúcu hodnotu až 280 ‰ (Abu Ju'ub, Schetelig 2004; Geografický miestopisný slovník 1993; Rácz 1982). Popri dominantnom riečnom systéme Jordánu sa na území Izraela a Jordánska nachádzajú iba menšie vodné toky vtekajúce z východnej strany do Jordánu alebo Mŕtveho mora. Sú tvorené systémom zavlažovacích kanálov vybudovaných na historických miestach bývalých rímskych vodovodov a kanálov. V stredomorskom regióne historickej Levanty sa nachádzajú ďalšie krátke, málo vodné rieky, závislé od zimných dažďov. V letnom období sú chudobné na vodu, mnohé aj vysychajú. Dopravne sú málo významné a využívajú sa hlavne na zavlažovanie. Najvýznamnejšími riekami tohto mikroregiónu sú Nahr al-Litání (Leontes) a Nahr al-Ásí (Orontes). Na Arabskom polostrove je situácia s vodnými zdrojmi problematická z dôvodu neexistencie stálych vodných tokov s celoročným režimom. Nachádzajú sa tu iba yádí, menšie oázy, studne, vodné nádrže a vodojemy na zachytávanie zrážok. Časť rozlohy krajín Blízkeho východu zaberajú močaristé územia a vnútrozemské solné jazerá. K najväčším stojatým vodným plochám patria turecké bezodtokové jazerá Van a Tuz.

V regióne Blízkeho východu sa okrem povrchových vodných zdrojov nachádzajú aj podzemné vodné zdroje, ktoré sú ich významným doplnkom. V arídnych oblastiach nie je bez zdrojov podzemnej vody možný hospodársky a spoločenský život. Čerpanie podzemných vodných zdrojov je vo väčšej miere späté až z 20. storočím, keďže predtým sa už od čias staroveku využívali rôzne tradičné čerpacie techniky, ktoré v súčasnosti vytlačili moderné motorové čerpadlá a hlboké vrty, umožňujúce preniknúť do niekoľko stometrových hĺbok. Špecifikom získavania dostatočných zásob vody pre obyvateľstvo a hospodárstvo na Blízkom východe sú finančne náročné, ale potrebné techniky recyklácie a úpravy. Ide predovšetkým o zariadenia určené na odsolovanie morskej vody. Táto technológia bola úspešne vyskúšaná najmä v Saudskej Arábii a v štátoch Perzského zálivu. Priekopníkom v tomto spôsobe využívania morskej vody bol Kuvajt (od roku 1946). Odsolovanie je veľmi náročný energetický proces (približne 60 % nákladov), finančne nákladný (1,8–2,7 USD/m³), ktorý si môžu dovoliť

iba bohaté ropné krajiny (Kropáček 1999). Ďalším spôsobom získavania vodných zdrojov je budovanie diaľkových vodovodov, ktorými sa na miesto spotreby dostáva obrovské množstvo vody. V Turecku bol počas prezidentovania T. Özala plánovaný rozsiahly projekt podobný gigantickému líbyjskému projektu Veľkej umelej rieky. Týmto tzv. Vodovodom mieru sa mala voda z Turecka, z riek Seyhan a Ceyhan, privádzať západnou vetvou do Sýrie, Jordánska, Izraela a Saudskej Arábie a východnou vetvou do ropných štátov Perzského zálivu. Projekt sa však pravdepodobne neuskutoční kvôli viacerým príčinám (sýrska podpora kurdskej separatistickej strany PKK, turecká dohoda o vojenskej spolupráci s Izraelom, turecká orientácia na stredoázijské krajiny apod.) (Kropáček 1999).

Spory o vodné zdroje v povodí Eufratu a Tigrisu

V povodí najväčších vodných tokov Blízkeho východu vzniklo jedno z najstarších kultúrnych a civilizačných centier sveta. Staroveká Mezopotámia bola závislá od oboch vodných tepien, najmä od pravidelných záplav s úrodnými naplaveninami, intenzity zasaľovania a zamokrenia pôdnych vrstiev a kvality zavlažovacích systémov. Eufrat a Tigris pramenia v tureckej východnej Anatólii, pretekajú Sýriou, vstupujú na iracké územie a približne 200 km od ústia sa zlievajú do spoločného toku, nazývaného Shatt al-Arab (perzsky Arvánd Rúd), ktorý potom ústi do Perzského zálivu. Rieka Shatt al-Arab sa stala v osemdesiatych rokoch (1980–88) miestom iracko-iránskych stretov počas ich dlhotrvajúceho vojenského konfliktu. Približne 50 km od ústia sa nachádza aj najvýznamnejší iracký prístav Basra. V súčasnosti je hlavným užívateľom oboch vodných tokov Irak s najväčšou spotrebou vody na jedného obyvateľa, spôsobenou predovšetkým extenzívnym závlahovým poľnohospodárstvom.

Spory o vodné zdroje Eufratu a Tigrisu medzi tromi susednými štátmi – Tureckom, Sýriou a Irakom – sa začali už v minulosti. K ich vyostreniu prišlo na konci šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov, keď Sýria s pomocou ZSSR postavila na severe krajiny priehradu Tabqa (1968–1973). Táto priehrada, nazývaná aj at-Thawra (Revolúcia), priviedla Sýriu a Irak v roku 1975 na pokraj vojnového konfliktu, ktorému zabránili až vzájomné rozhovory znepriatelených strán sprostredkované ZSSR a Saudskou Arábiou. Na konci sedemdesiatych rokov uvoľnila Sýria Iraku väčšie množstvo vody.

Demografický a ekonomický rast Turecka a Sýrie v sedemdesiatych rokoch znamenal novú realitu vo vzájomných vzťahoch predmetných krajín pri vy-

Tab. 2 – Nároky krajín, ktorými pretekajú Eufrat a Tigris, na percentuálny podiel z ročného prietoku

Krajina	Eufrat	Tigris
Turecko	52,0 %	14,1 %
Sýria	32,0 %	5,4 %
Irak	65,0 %	92,5 %
Spolu	149,0 %	112,0 %

Zdroj: Gurer (2004, s. 337)

Tab. 3 – Podiel krajín na ročnom odtoku Eufratu a Tigrisu (v %)

Krajina	Eufrat	Tigris
Turecko	89	52
Sýria	11	0
Irak	0	48
Spolu	100	100

Zdroj: Gurer (2004, s. 337)

užívaní oboch veľkých vodných tokov. Turecko začalo realizovať svoj doposiaľ najväčší projekt v histórii, zameraný na podstatné vyriešenie hydrografickej a hydropolitickej otázky. GAP (Güneydogu Anadolu Projesi – Great Anatolia Projekt – Veľký Anatolský Projekt alebo Projekt juhovýchodnej Anatólie) má za cieľ ekonomicky a sociálne pozdvihnúť najzaostalejšiu tureckú oblasť juhovýchodnej Anatólie na hraniciach so Sýriou, jej kvalitnejšie zásobovanie vodou, energetické využitie a s tým spätý poľnohospodársky rast, zvýšenie zamestnanosti, ako aj z tureckého pohľadu posilnenie bezpečnosti v problematickom kurdskom regióne. Projekt by mal mať priaznivý dopad na územie s rozlohou 75 000 km², v ktorom súčasných 8 % obyvateľstva Turecka nahradí 16 % z jeho populácie v roku 2012. Bude pozostávať z 22 priehrad vybudovaných v systéme Eufratu (14) a Tigrisu (8), z 19 hydroelektrární a zo siete zavlažovacích kanálov. Hlavná priehrada Atatürk bola dokončená v roku 1992 a svojou výškou 169 m je označovaná za štvrtú najväčšiu priehradu sveta (Kropáček 1999). Celý hydroprojekt má však aj negatívne dopady, týkajúce sa masových presunov obyvateľstva, zabratia úrodnej poľnohospodárskej pôdy, zničenia nenahraditeľných historických pamiatok a zvýšeného rizika výskytu niektorých infekčných chorôb, viazaných na stojaté vody (malária, schistosomiáza, leishmanióza a iné), medzi obyvateľmi zaplavených oblastí. Z medzinárodného hľadiska je GAP kontroverzný pre susediace štáty, Sýriu a Irak, ktoré sa obávajú jeho zneužitia v dialógu medzi zúčastnenými stranami a zároveň využitia ako nátlakového prostriedku. Podľa odhadov odborníkov by sa po dokončení GAP zmenšil prietok Eufratu do Sýrie o polovicu a do Iraku o viac než dve tretiny (Raděj 2004a, 2004b).

Nie celkom presné dikcie medzinárodného práva, týkajúce sa využitia vodných tokov, sú priestorom pre lavírovanie a rozporuplné nároky jednotlivých zainteresovaných štátov. Prvé dohody medzi Tureckom a Sýriou, týkajúce sa využívania kvót „spoločných“ vodných tokov, boli podpísané signatármi v roku 1987. Turecko sa v tejto dohode zaväzuje udržiavať prietok Eufratu na sýrske územie v celkovom objeme 500 m³/s a 700 m³/s počas suchých období (Raděj 2004a, 2004b). Začiatkom deväťdesiatych rokov bola naplnená Atatürkova priehrada, čím sa enormne znížil prietok Eufratu v Sýrii a následne aj v Iraku, čo zase spôsobilo reakcie a snahu o recipročné kroky zo strany južných susedov Turecka. Irak v roku 1990 hrozil použitím vojenskej sily proti Turecku. Nasledujúce udalosti (vojna v Perzskom zálive v roku 1991, sankcie OSN, vpád USA do Iraku v roku 2003) odohrávajúce sa v regióne spôsobili postupné oslabenie pozície Saddáma Husajna a následne jeho zvrhnutie. V súčasnosti je dominantnou vojenskou silou v povodí Eufratu a Tigrisu Turecko, členská krajina NATO patriaca k najvýznamnejším strategickým partnerom USA

a EÚ v regióne. Väčšina odborníkov na medzinárodné právo v oblasti vodných zdrojov poukazuje na turecké porušovanie tohto práva. Turecko kritizuje svojich arabských susedov za enormné plytvanie s vodou v zastaraných zavlažovacích systémoch, čo je na jednej strane racionálny argument, ale na druhej strane postavením GAP Turecko jednoznačne získalo kontrolu nad hornými tokmi oboch riek, využíva ich hydropotenciál, ale ich do značnej miery aj znečisťuje.

Turci obratne využívajú voči Sýrii príklad rieky Orontes, ktorá ako jediná v oblasti tečie z juhu na sever. Pramení v Libanone, preteká Sýriou a spornou tureckou provinciou Hatay. Ohľadne tejto rieky nechce Sýria uzavrieť žiadnu dohodu, pretože by musela prijať aj dohovor o Alexandrettskom sandžaku ako o tureckom území. Jedná sa o územie, turecky nazývané Hatay, ktoré odstúpilo v roku 1939 Turecku Francúzsko. Sýria tento status quo nikdy neuznala a na sýrskych mapách je dodnes toto územie označované ako sýrske (arabsky sa nazýva Iskandarún) (Kropáček 1999).

Jedným z otvorených konfliktov v oblasti bol spor v povodí Chabúru (ľavostranný prítok Eufratu) na sýrsko-tureckom pohorí medzi kresťanskými (asýrskymi) obyvateľmi a sýrskymi úradmi v júni 1997. Spor zapríčinil nedostatok pitnej vody a následná snaha Asýrčanov si za finančnej pomoci svojich súkmeňovcov žijúcich v zahraničí vybudovať vodovody do svojich obcí, čo nenašlo porozumenie na oficiálnych miestach (Kropáček 1999).

V auguste 2006 sa na juhovýchode Turecka, cca 50 km od sýrskej hranice začalo s budovaním priehrady Ilisu na rieke Tigris. Ide o mamutí projekt v hodnote 1,2 mld. USD. Vodná nádrž zaplaví rozsiahle kurdské územie s rozlohou 313 km². Výška hrádze bude 135 m a šírka 1 820 m. Súčasťou priehrady bude aj hydroelektráreň s výkonom 1 200 MW. Projekt, na ktorom sa podieľajú firmy z Nemecka a Rakúska, by mal byť dokončený v roku 2013. Predstavitelia tureckej vlády poukazujú na prínos celého projektu, keďže prácu získa okolo 10 000 ľudí a chudobná oblasť Kurdistanu sa stane lákavou aj pre turistov. Na druhej strane predstavuje priehrada hrozbu pre archeologicky významnú lokalitu Hasankeyf a ďalšie stredoveké islamské pamiatky. Kvôli priehrade bude potrebné presídiť viac ako 10 000 obyvateľov (SME.sk 2006).

Z medzinárodnopolitického hľadiska existoval medzi Tureckom, Sýriou a Irakom v rokoch 1980–1990 spoločný trojstranný technický výbor (JTC), zameraný na spoluprácu všetkých zúčastnených krajín pri využívaní vodných zdrojov oblasti. Už v roku 1984 prišlo Turecko s „optimálnym“ riešením trojfázového plánu využívania vodných zdrojov Eufratu a Tigrisu, založenom na „tureckej filozofii“ využívania oboch spomínaných riek ako súčasť jedného hydrologického celku, v ktorom bude medzi tromi hlavnými krajinami centrálné plánované využívanie vôd a výstavba hydroprojektov (Macháček 2006). Základom týchto predstáv bol GAP. Neskorší politický vývoj v regióne a problematické vzťahy medzi Tureckom, Sýriou a Irakom ukončili existenciu JTC. V konečnom dôsledku boli a sú vzťahy medzi krajinami Eufratu a Tigrisu, týkajúce sa využívania vodných zdrojov, vždy aj odrazom vzájomných politických vzťahov. Spočiatku napäté vzťahy medzi Sýriou a Tureckom sa zmiernili po vyhodení kurdskeho vodcu Öcalana v roku 1998 a vyvrcholili návštevou tureckého prezidenta Sezera v Sýrii a následnými vyhláseniami sýrskej strany o nenárokovaní si na sporné územie provincie Hatay, čo predstavuje značný posun vo vzájomnej komunikácii (Macháček 2006).

Podpísanie vzájomných dohôd o povodiach Eufratu a Tigrisu, založených na medzinárodnoprávných princípoch medzi zúčastnenými stranami, je z pohľadu stabilizácie územia veľmi potrebné. Momentálne to však nie je pravdepodobné, najmä kvôli značne komplikovanej situácii vo vojnu zničenom a destabilizovanom Iraku, kde je situácia s vodnými zdrojmi kritická. Následkom vojenských operácií došlo k devastácii viacerých zariadení na získavanie a spracovanie pitnej a úžitkovej vody. Najskôr je preto nutné zabezpečiť existenčné potreby obyvateľstva a následne nato sa zaoberať medzištátnymi dohodami založenými na princípoch medzinárodného práva.

Spory o vodné zdroje v povodí Jordánu

Riečny systém Jordánu so svojimi hlavnými prítokmi – Dan, Banias, Hasbani a Jarmuk – je lokalizovaný na území piatich blízkovýchodných štátov: Libanonu, Sýrie, Jordánska, Palestíny a Izraela. Prvé pokusy o vyriešenie kritickej situácie s vodnými zdrojmi sa spájajú s pôsobením sionistov, ale až po vzniku Izraela v roku 1948 nadobudli konkrétnu podobu. Po neúspešných výsledkoch zúčastnených antagonisticky naladených strán a po viacerých vojenských stretoch bol do oblasti v rámci medzinárodných snáh o vyriešenie tejto situácie vyslaný v roku 1953 americký vyslanec Johnston, ktorý tu pôsobil dva roky a snažil sa dosiahnuť dohodu o rozdelení vôd Jordánu medzi zúčastnené štáty (tzv. Johnstonov plán). Arabská liga tento Johnstonov plán neratifikovala, čím sa všetky dotknuté krajiny vydali svojou cestou vyriešenia problému. Izrael dokončil v roku 1964 svoj veľký projekt na zavlažovanie – Národný vodný privádzač –, ktorý odvádza približne polovicu prietoku Jordánu z Galilejského jazera systémom potrubí a kanálov na izraelské pobrežie a do púšte Negev, kde slúži na zavlažovanie rozsiahlych poľnohospodársky obrábaných oblastí a na zásobovanie sídiel na pobreží pitnou vodou. Jordánsko zase pre zmenu realizovalo v rokoch 1958–1961 projekt pozostávajúci z dvoch kanálov Západný a Východný Ghor, určených na odvedenie časti vody z rieky Jarmuk pred jej ústím do Jordánu, na zavlažovanie nížinných oblastí a zásobovanie metropoly Ammán pitnou vodou (Macháček 2006). Po obsadení západného brehu Jordánu a Golanských výšin v roku 1967 počas šesťdňovej vojny, ako aj južného Libanonu v roku 1982, Izrael získal prístup k „nenahraditeľným“ vodným zdrojom, vrátane horného toku libanonskej rieky Litani (Kropáček 1999). Víťazstvom v šesťdňovej vojne získal Izrael rozsiahlejšiu kontrolu nad Jordánom a prakticky dominantnú kontrolu nad jeho prítokom Jarmuk. V rámci tejto, v poradí tretej, arabsko-izraelskej vojny sa stal spor o vodné zdroje oblasti jedným z významných činiteľov konfliktu. Ďalším príkladom konfliktu týkajúceho sa vodných zdrojov je izraelsko-libanonský spor z roku 2002 o využívanie vody z rieky Wazzani vlievajúcej sa do Hasbani, jedného z hlavných prítokov Jordánu.

Najkritickejšou je situácia vo vzájomných vzťahoch týkajúcich sa vodných zdrojov medzi Izraelom a Palestínskou samosprávou. Na celom území bývalej mandátnej Palestíny kontroluje Izrael 86 % vodných zdrojov, Palestínčania na Západnom brehu a v Gaze 8–12 % a židovskí osadníci 2–5 %. Systém dotácií, ktorý na predmetnom území funguje, zaisťuje izraelským poľnohospodárom vodu z verejnej siete štyrikrát lacnejšie než ich arabským náprotivkom, kto-

rým sa ešte k tomu sťažujú podmienky na hĺbenie studní (Kropáček 1999). Podľa Palestínčanov je hlavnou príčinou nedostatku vody jej enormné plytvanie v rámci izraelskej domácej spotreby a pestovanie plodín náročných na vodu v semiarídnych a arídnych podmienkach. Palestínska strana sa snaží o zvýšenie množstva vody z dôvodov populačného rastu svojho obyvateľstva, ako aj zlepšením životných a hygienických štandardov palestínskych domácností. Jedným z návrhov, ktorý by sekundárne umožnil získať dostatočné množstvo vody pre Palestínčanov, je výstavba desalinačných zariadení na izraelskom pobreží, pomocou ktorých by sa napriek vysokým finančným nákladom dalo získať väčšie množstvo vody vhodnej na pitie a úžitkové účely (Raděj 2004a, 2004b).

Problematika vodných zdrojov na palestínskych územiach je úzko spätá s dlhodobou izraelskou okupáciou. Na mierovej konferencii v Madride v roku 1991 bola vodohospodárska tematika regiónu Blízkeho východu zaradená v rámci jednej zo sekcií ako jedna z najdôležitejších. V mierových dohodách z Osla z roku 1993 sa poukazuje na dôležitosť pravidelných dodávok vody Palestínčanom, čo sa ale v praxi nedodržiavalo a infraštruktúra určená na čerpanie a rozvádzanie vody bola v minulosti – a stáva sa aj v súčasnosti – cieľom izraelských útokov. Podobne kritická situácia je aj v čerpaní zdrojov podzemných vôd, ktoré môžu obyvatelia Západného brehu využívať iba obmedzene.

Napätá situácia pri získavaní zdrojov podzemných vôd prebieha v súčasnosti medzi Jordánskom a Saudskou Arábiou, keďže obe krajiny čerpajú vodu so spoločných prihraničných zdrojov, navzájom sa obviňujú, ale dohodu uzatvorenú nemajú. Snaha jednej a druhej strany vyčerpať čo najviac vody môže mať v blízkej budúcnosti katastrofálne dopady, pretože spomínané zásoby sú neobnoviteľné a majú aj svoje limity.

Z hľadiska medzinárodných dohôd bolo v povodí Jordánu uzatvorených niekoľko dvojstranných zmlúv. Medzi Jordánskom a Sýriou to bola zmluva o spoločnom využívaní rieky Jarmuk a o výstavbe priehrady al-Wahda z roku 1987. Dohoda postavená nároky ďalších strán, Izraela a Palestíny. Priehrada nebola zatiaľ postavená z dôvodov izraelského odporu a nezabezpečenia finančného krytia projektu (Macháček 2006). V roku 1994 bola uzatvorená mierová zmluva medzi Izraelom a Jordánskom, ktorej súčasťou bola aj dohoda o kooperácii v oblasti vodných zdrojov. Na jej základe si obe krajiny rozdelili medzi seba absolútne objemy vody Jordánu a Jarmuku a zaviazali sa k rozvoju nových vodných zdrojov. V zmluve sa spomína aj ochrana podzemných vôd pod lokalitou Wádí Araba, ale nároky susedných štátov – Sýrie, Libanonu a Palestíny – sa ignorujú. Táto dohoda môže slúžiť napriek určitým nezrovnalostiam ako vzor kompromisu aj v tak citlivej otázke, akou je využívanie vodných zdrojov (Macháček 2006). Izraelsko-palestínske zmluvy z roku 1995, známe pod označením Oslo II, dopĺňa dodatok, ktorý upravuje nároky na vodné zdroje na Západnom brehu. Nepriznáva Palestínčanom žiadne práva na vodu Jordánu, ale ani opodstatnené nároky ďalším krajinám povodia. Umožňuje Palestínčanom zvýšiť svoje podiely iba rozvojom doposiaľ nevyužívaných vodných zdrojov.

Izrael sa svojou premyslenou politikou stal hegómom (spolu s Tureckom) vo sfére využívania vodných zdrojov na Blízkom východe. Z pohľadu uzatvárania medzinárodných dohôd a zmlúv týkajúcich sa problematiky vody trvá Izrael jednoznačne iba na dvojstranných jednaniach, čím si chce vytvoriť dobrú východiskovú pozíciu na vyjednávanie v celom povodí Jordánu. Obidvaja

hegemóni regiónu odmietli ratifikáciu konvencie OSN o vode, a tým dali jasne najavo, že sa nemienia vzdať kontroly nad vodnými zdrojmi vo svojej oblasti a zároveň ich súčasnej spotreby.

Záver

Blízky východ patrí kvôli svojej aridite a semiaridite k tým svetovým regiónom, v ktorých je voda existenčnou nutnosťou. Najvýznamnejším zdrojom pitnej a úžitkovej vody je povrchová voda. Na Blízkom východe je koncentrovaná v povodiach riek Eufkrat, Tigris, Jordán, v tureckých riekach a v iných menších riečnych systémoch. V mnohých krajinách regiónu je situácia s vodnými zdrojmi problematická z dôvodu neexistencie stálych vodných tokov s celoročným režimom. Nachádzajú sa tu iba kratšie vádí, menšie oázy, studne, vodné nádrže a vodojemy na zachytávanie zrážok. Časť rozlohy v krajinách Blízkeho východu zaberajú aj močaristé územia a vnútrozemské soľné jazerá. Okrem povrchových vodných zdrojov sa v oblasti nachádzajú aj podzemné vodné zdroje, ktoré sú ich významným doplnkom. Špecifikom pre Blízky východ sú pri získavaní dostatočných zásob vody pre svoje obyvateľstvo a hospodárstvo finančne náročné, ale potrebné techniky recyklácie a úpravy. Ide predovšetkým o zariadenia určené na odsolovanie morskej vody. Dôležitým spôsobom získavania vodných zdrojov je aj budovanie diaľkových vodovodov. Tieto projekty si môžu dovoliť realizovať predovšetkým ekonomicky silnejšie krajiny regiónu.

Na Blízkom východe je okrem iných problémov aj niekoľko pretrvávajúcich medzinárodných sporov týkajúcich sa otázok využívania vodných zdrojov susedných krajín, respektíve krajín ležiacich v povodiach najvýznamnejších vodných tokov. Ich odsúvanie a neriešenie môže byť zdrojom potenciálnych konfliktov, negatívne zasahujúcich do vývoja celej oblasti. Viaceré štáty, predadzujúce pragmatickú politiku dobrých susedských vzťahov, už vykonali prvé kroky k zmierneniu napätej situácie uzatvorením vzájomných dohôd o kooperácii v oblasti vodných zdrojov.

Literatúra:

- ABU JU'UB, H., AZZAM, R. (2004): Water Conflicts in the Middle East: The Twin Rivers Orontes and Litani. In: Zereini, F., Jaeschke, W. (eds.): Water in the Middle East and in Nort Africa. Resources, Protection and Managment. Springer-Verlag, Berlin a Hiedelberg, s. 353–362.
- ABU JU'UB, H., SCHEDELIG, K. (2004): The Jordan River: Natural Flow and Current Consumption by the Riparian Countries. In: Zereini, F., Jaeschke, W. (eds.): Water in the Middle East and in Nort Africa. Resources, Protection and Managment. Springer-Verlag, Berlin a Hiedelberg, s. 31–39.
- ALLAN, J. A. (2002): The Middle East Water Question. Hydropolitics and the Global Economy. I.B. Tauris Publishers, London a New York, 382 s.
- Geografický miestopisný slovník. Academia, Praha, 1993, 924 s.
- GURER, I. (2004): Water Issue Among the Riparian States of Euphrates and Tigris Transboundary Rivers. In: Zereini, F., Jaeschke, W. (eds.): Water in the Middle East and in Nort Africa. Resources, Protection and Managment. Springer-Verlag, Berlin a Hiedelberg, s. 333–343.

- HALLIDAY, F. (2005): The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology. Cambridge University Press, Cambridge, 374 s.
- HLAVÁČEK, J. (2004): Mezinárodní spolupráce při ochraně vody. Mezinárodní politika, 7, s. 9–11.
- HÖTZL, H. (2004): Natural Scarcity of Water Resources in the Semiarid and Arid Middle East and its Economical Impications. In: Zereini, F., Jaeschke, W. (eds.): Water in the Middle East and in Nort Africa. Resources, Protection and Managment. Springer-Verlag, Berlin a Hiedelberg, s. 3–13.
- KROPÁČEK, L. (1999): Blízky východ na přelomu tisíciletí. Dynamika přeměn v muslimském sousedství Evropy. Vyšehrad, Praha, 284 s.
- KRPEC, O. (2004): Voda jako relevantní mezinárodněpolitické téma. Mezinárodní politika, 7, s. 6–9.
- MACHÁČEK, S. (2006): Úloha vodních zdrojů v mezinárodních konfliktech na Blízkém východě. Dostupné na: <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=22849> (1. 8. 2008).
- RÁCZ, J. (1982): Blízky východ. Obzor, Bratislava, 657 s.
- RADĚJ, T. (2004 a): Otázka vodních zdrojů na Středním východě. Mezinárodní politika, 7, s. 11–14.
- RADĚJ, T. (2004 b): Spory o vody syrsko-palestinské oblasti a o vody Nilu. Mezinárodní politika, 8, s. 14–17.

Príspevky na internete:

- SME.sk (2006): V Turecku začali stavať kontroverznú priehradu Ilisu. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/2838030/v-turecku-zacali-budovat-kontroverznu-priehradu-ilisu.html> (5. 8. 2006).

Pracovišťa autora: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Prírodovedecká fakulta, ústav geografie, Jesenná 5, 040 01 Košice; e-mail: anton.fogas@post.sk.

Citační vzor:

- FOGAŠ, A. (2011): Konflikty o vodné zdroje Blízkeho východu. Informace ČGS, 30, č. 1, s. 13–23.